

Molla Abdullah el-Firfêlî'nin el-İşârât ve'l-Bişârât Adlı Eserinde Âyetleri Yorumlama Yöntemi

Hüseyin ZAMUR¹

Öz

Molla Abdullah el-Firfêlî (ö. 1374/1995) Güneydoğu Anadolu'da Selçuklulardan bu yana devam eden medrese kültüründe modern dönemin önemli âlimlerinden sayılmaktadır. Firfêlî'nin biri fıkıh diğeri tasavvuf hakkında matbu iki eseri ile bazı şiirleri mevcuttur. Firfêlî, bir medrese hocası olmasının yanında Güneydoğu Anadolu'da yetişen birçok âlim gibi bir şeyhe intisap etmiş ve ondan halifelik almıştır. Onun "*el-İşârât ve'l-bişârât*" adlı eserinde âyetleri yorumlama yöntemi çalışmamızın temel konusunu oluşturmaktadır. Firfêlî, bu eserini Allah'ın salih kullarını dost edinme, salih kulları sevme ve onların sohbetlerinde bulunmanın gerekliliği ile başlamakta ve Hz. Peygamber'in sevilmesinin vücûbiyetiyle bitirmektedir. Firfêlî genellikle savunduğu görüşleri desteklemek ve tasavvuf ile ilgili konuları açıklamak için birtakım âyetleri tefsir etmektedir. Firfêlî, bazen de bir görüşü veya rivâyeti aktarır ondan sonra da bir âyeti buna delil olarak sunar veya "bu âyetin açıklaması böyledir." demektedir. O, Eserinde reca/ümit var olma ve Allah'tan korkma konularıyla ilgili Kur'an-ı Kerim âyetlerini bir müjde ve işâret olmaları hasebiyle detaylı bir şekilde tefsir etmiştir. Onun bu nedenle eserine "*el-İşârât ve'l-bişârât*" ismini verdiği düşünülmektedir. Firfêlî'nin bu eseri modern dönem Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tasavvuf kültürünü yansıtmaya açısından önemlidir. Zira Firfêlî, tarikat ehli ve sûfi bir kişiliğe sahip olmasının yanında eserini baştan sona Ehl-i sünnet mezhebine uygun yazmaya gayret etmiştir. Bu yüzden âyetleri tefsir ederken genellikle tasavvufî ve batınî yorumlardan kaçınmış ve âyetleri daha çok zahirine uygun bir şekilde tefsir ettiği görülmektedir. Hatta onun tefsir ettiği âyetlerde tasavvufî tefsirlere hiç atıfta bulunmadığı görülmektedir. O, Kur'an-ı Kerim âyetlerini rivâyet ve dirayet metotlarını kullanarak tefsir etmişse de daha çok dirayet tefsirlerine müracaat etmiştir. Bölgenin önemli medrese âlimlerinden olması, âyetleri yorumlamadaki ilmî yetkinliğinin kaynağını göstermektedir. Zira eserinde bolca dilbilimsel açıklamalar ve nükteler görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Molla Abdullah el-Firfêlî, Tasavvuf, Kur'an-ı Kerim, Âyet, Rivâyet.

ZAMUR, H. (2023). Molla Abdullah el-Firfêlî'nin el-İşârât ve'l-Bişârât Adlı Eserinde Âyetleri Yorumlama Yöntemi. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12(5), 2832-2849. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1344783>

Geliş Tarihi	17.08.2023
Kabul Tarihi	10.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir, Diyarbakır, Türkiye, huseyin.zamur@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6598-2143

Molla Abdullah el-Firfêlî's Interpretation of the Verses in His Work el-İsârât ve'l-Bisârât

Hüseyin ZAMUR ¹

Abstract

Molla Abdullah al-Firfeli (d. 1374/1995) is considered one of the important scholars of the modern period in the madrasah culture that has been continuing since the Seljuks in Southeast Anatolia. Firfeli has two printed works, one on jurisprudence and the other on Sufism, as well as some poetry. In addition to being a madrasa teacher, Firfêlî joined a sheikh and received the caliphate from him, like many scholars who grew up in Southeast Anatolia. The way he interprets the verses in his work "*al-İsârât ve'l-bișârât*" is the main subject of our study. Firfêlî begins his work with the necessity of befriending the righteous servants of Allah, loving them, and being in their company, and ends with the obligation of loving the Prophet Muhammad. Firfeli generally interprets certain verses to support his advocated views and to explain topics related to Sufism. Firfêlî occasionally presents a viewpoint or narration, and then provides a verse as evidence for it or states, "the explanation of this verse is as follows." In his work, he has interpreted the verses of the Qur'an about the existence of hope and fear of Allah in detail, as they are good news and signs. For this reason, it is thought that he named his work "*el-İșârât ve'l-bișârât*". *Firfeli's work is important in reflecting the Sufi culture of modern Eastern and Southeastern Anatolia. Despite being a Sufi himself, Firfeli attempted to write his work in accordance with the Ahl as-sunna sect. Because Firfêlî, in addition to having the characteristics of a follower of Sufism and a member of a Sufi order, has strived to write his work in accordance with the Sunni sect from beginning to end. For this reason, it is seen that he generally avoids mystical and esoteric interpretations while interpreting the verses and interprets them more by their apparent meaning. It is even seen that he does not make any reference to mystical interpretations in the verses he interprets. Although he interpreted the verses of the Holy Quran using narration and sagacity methods, he mostly resorted to sagacity interpretations. The fact that he was one of the important madrasah scholars of the region shows the source of his scientific competence in interpreting the verses. Because it is possible to see plenty of linguistic explanations and wit in his work.*

Keywords: Tafsir, Molla Abdullah el-Firfêlî, Sufism, Quran, Verse, Narration.

ZAMUR, H. (2023). Molla Abdullah el-Firfêlî's Interpretation Of The Verses In His Work el-İsârât ve'l-Bisârât, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12(5), 2832-2849. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1344783>

Date of Submission	17.08.2023
Date of Acceptance	10.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst.Prof., Dicle University, Faculty of Theology, Tafsir, Diyarbakır, Türkiye, huseyin.zamur@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6598-2143

Giriş

Medreseler, İslâm âleminde eğitim öğretim faaliyetlerinin icra edildiği önemli ilim yerleridir. Selçuklular döneminden önce de medreselerin var olduğu bilinmektedir. Ancak Selçuklular döneminde kurulan Nizâmiye medreseleriyle birlikte İslâm âleminde düzenli ve yaygın yükseköğretim müesseselerinin kurulduğu aktarılmıştır (Bozkurt, 2003, s. 323-325). Selçuklulardan sonraki hanedanlar ve devletler tarafından bu gelenek takip edilmiş ve birçok yerde medrese kurulmuştur. Bunların yanı sıra şahsî medreseler de inşa edilmiştir (Çelebi, 1998, s. 88-90). Medreselerdeki atamalar genellikle devlet eliyle yapılmış ve dönemin ünlü âlimleri bu kurumlarda görev almıştır (Çelebi, 1998, s. 194; Özyayın, 2007, s. 188-189). İlk dönem medreselerdeki hocaların belli bir programa tabi tutulmadığı ve her âlimin okuttuğu derslerin farklı olduğu ancak âlimlerin belirli bir çerçeve içerisinde hareket ettikleri görülmektedir (Makdisî, 2004, s. 139-145). Selçuklular döneminde bir sisteme oturtulmaya çalışılan ve Osmanlı'nın son dönemine kadar bizzat devletin bir eğitim kurumu olarak işlev gören medreseler, Cumhuriyet dönemindeki Tevhid-i Tedrisat kanunuyla kapatılmıştır (Çelik, 2012, s. 1). Ancak asırlar boyunca Arapça ilim tedrisatının yapıldığı medrese eğitim sistemi zincirinin bir halkası Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde hâlâ medrese seydası olarak bilinen şahsiyetler aracılığıyla devam ettirilmiştir. Siirt, Diyarbakır, Bitlis, Şırnak ve Mardin bu tür medreselerin en yaygın olduğu yerlerdir (Kemaloğlu, 2015, s. 99; Yıldız, 2022, s. 1327). Medreselerde Arapça ilimler tahsil edilmekte ve halkın dînî ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla da özellikle Şafîî fıkhı öğretilmektedir (Suzan, 2013, s. 1/601 vd.). Bilindiği üzere bu bölgelerdeki medreselerin genelinde, ilim sözlü olarak aktarılmaktadır. Bu nedenle ilim tedrisatında bulunan birçok âlimin hiç eser telif etmediği veya çok az eser yazdığı bilinmektedir. Âlimlerin kendilerini buna ehil olmadığını düşünmelerinin veya tedrisat hayatı nedeniyle vakit bulmamalarının buna neden olduğu söylenebilir. Diğer taraftan devletin bu medreselerden yüz çevirmesi, âlimlerin eser telif etme geleneğinden uzaklaşmış olmaları veya maddi imkânsızlıklar gibi nedenler de sıralanabilir. Ancak "sıra kitapları" ve fûrû' denilen bazı kitapların kenarlarına bu âlimler tarafından notlar yazıldığı ve söz konusu kitapların tedrisatında bir sözlü gelenek olarak halen aktarıldığı da bilinmektedir.

Bölgenin ilmî geleneği nadir kalan bazı medrese âlimleri tarafında hâlâ devam ettirilmiştir. Molla Abdullah el- Firfêlî (ö. 1374/1995) de bu geleneğinin önemli temsilcilerinden sayılmaktadır. Molla Abdullah, ilimdeki yetkinliğiyle birlikte tüm ömrünü Şırnak'a bağlı Ulak/Firfêl köyündeki medresesinde öğrenci yetiştirmeye adanmış bir mürşit olarak bilinir (Deniz, 2021, s. 88). Nitekim onun hayatı ve eserleri üzerine daha önce değişik akademik çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Abdülbaki Deniz'in onun "*Kitâbu'l-es'île ve'l-ecvibe*" adlı eserini ve onun fıkıh konusundaki görüşlerini tanıtan bir makalesi vardır (Deniz, 2021). Yine onun tarafından yazılan ve Molla Abdullah'ın hayatının anlatıldığı "*Jiyana Mela Abdillâhê Firfêlî*" adlı bir çalışması daha mevcuttur. Aynı şekilde İbrahim Baz tarafından bölgedeki mutasavvıfların tanıtıldığı ve dolayısıyla Molla Abdullah'tan da bahsedilen "*Şırnak Bölgesindeki Nakşi Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar*" adlı bir çalışma yapılmıştır (Baz, 2011b). Yine onun tarafından "*Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahli Tekkesi ve Külliyesi*" adlı bir makalede Serdahli medresesi ve burada yetişen âlimlerden bahsedilirken Firfêlî'den bahsedilmiştir (Baz, 2011a). Bunların dışında "*Cumhuriyet Döneminde İdil'de Müslüman Din Adamları*" adlı bir sempozyumda Molla Abdullah'tan söz edilmiştir (Özdirek, 2011,

s. 40-41). Ancak daha önce onun “*el-İşârât ve'l-bișârât*” adlı eseri üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu eserdeki tasavvûfî anlayış ve dirayet yönüyle tefsir edilmiş âyetler bizi bu çalışmaya sevk eden ana sebep olmuştur. Bu nedenle çalışmada Firfêlî'nin âyetleri izah yöntemi ve tasavvûfî kültürün onun âyetleri yorumlama yönteminin etkisi üzerinde durulacaktır. Ayrıca çalışmada söz konusu eserin tahlil edilmesi ve eserdeki tefsir metodunun açıklanması hedeflenmektedir. Zira onun tasavvufa dair yazdığı, daha çok vaaz ve nasihatla ilgili konu başlıklarını ele aldığı bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'deki birçok âyetin tefsir ve tahlil edildiği görülmektedir. Firfêlî'nin söz konusu eserdeki âyetleri yorumlama yönteminin tahlil edilmesi, Güneydoğu Anadolu bölgesinin irfânî kültürünü ve bu kültürdeki ahlakî ilkelerin Kur'ân-ı Kerîm ile olan bağlantısını ve âyetlerin bu kültürde yorumlama biçimini ortaya çıkaracaktır.

1. Molla Abdullah el-Firfêlî'nin Hayatı ve Eserleri

Molla Abdullah el-Firfêlî, Mardin ve Şırnak bölgelerinde yaygın olan “Dorika” aşiretine mensup olup Midyat'a bağlı Otluk/Zivinga Dirêj mezrasında 1907 yılında dünyaya gelmiştir. Küçükken annesini kaybeden Firfêlî, İdil'e bağlı Duruköy/Danêr köyündeki amcasının yanına yerleşmiştir. Küçükken sokaktan oynarken oradan geçen hayvanların ayakları altında ezildiğinden dolayı ömür boyu sürecek olan bazı bedensel sıkıntılar yaşamıştır. İlk dinî eğitimini köy imamı olan Molla Ali'nin yanında almıştır. Zekâsı ve ilme olan iştiağıyla hocasının ilgisini çeken Firfêlî, hocası tarafından medreseye gönderilmiştir. Firfêlî, Molla Abdulhakim Ataç (ö.1323/1905), Molla Süleyman Bayar (ö. 1970), Şeyh Seyda el-Cezerî/Molla Saîd (ö. 1968), Molla Muhammed Zivingî (ö. 1971) gibi bölgenin önemli âlimlerinden ve bölgenin değişik medreselerinde ilim tahsil etmiştir. Firfêlî, Şeyh Seyda'dan hem icazet hem de halifelik almıştır. Bu nedenle kendisi bir âlim olmasının yanında irşâd ehli olarak kabul edilmiştir. Şeyh Seyda'nun onu Şeyh Halil Aksoy (ö. 2002) ile birlikte irşad için görevlendirdiği bilinmektedir. Hatta Şeyh Seyda'nun fıkıh meselelerinde ona danıştığı ve insanları kendisine yönlendirdiği söylenmiştir (Deniz, 2021, s. 91). Firfêlî, Şeyh Seyda'ya bağlı kalmış ve onun çocuklarına da ders vermiştir. Molla Sait Zan ve Seyyid Necmeddin Deniz (ö. 1973), Şeyh Nurullah Seyda (ö. 1985), Seyyid Beşir Deniz (ö. 1986), Şeyh Halil Aksoy (ö. 2002), Şeyh Ömer Faruk Seyda, Molla Abdurrahman Arıç (ö. 2011), Molla Abbas Kalay (ö. 2014), Molla Ahmedê Zinarexî/Ahmet Nas (ö. 2018), Molla Hasan Çetin (ö. 2020) ve Zübeyir Güneş el-Arnâsi (ö. 2022), gibi önemli şahsiyetlere hocalık yapmıştır (Baz, 2011, s. 32-33; Deniz, 2021, s. 94; Özdirek, 2011, s. 340-341). Firfêlî'nin takva sahibi bir zat olmasının yanında çok cesur olduğu ve gerektiğinde çekinmeden doğruları haykırdığı kendisiyle ilgili anekdotlardan anlaşılmaktadır (Deniz, 2021, s. 96-97).

Firfêlî hastalığı ve yoğunluğu nedeniyle sadece iki eser yazabilmiştir (Baz, 2011a, s. 33). Bu eserlerin birincisi Firfêlî'nin fıkıh kitaplarını mütalaa ederken rastladığı ilginç ve önemli hususlar ile ilgili notlarından oluşan ve fikhî soru ve cevaplar şeklinde dizayn ettiği kitabıdır (Deniz, 2021, s. 107-109). İkincisi ise çalışmamızın konusunu teşkil eden ve tasavvûfî ahlaka dair olan “*el-İşârât ve'l-bișârât*” adlı eserdir. Bu iki eser de ancak onun vefatından sonra basılmıştır (A. Firfêlî, 2010; M. A. Firfêlî, 2010). Firfêlî'nin ayrıca şiiri çok sevdiği ve zaman zaman Mela Ahmed el-Cezerî'nin (ö. 1050/1640) Divan'ıyla Mela Ali el-Fındık'ın (ö.1968) kasidelerini okuduğu söylenmiştir. Kendisine ait muhtelif şiirlerin olduğu ancak sadece 41 dörtlükten ibaret olan ve halk diliyle yazılmış bir şiirinin kaydedilebildiği ifade edilmiştir. Firfêlî 1995 yılında Nusaybin'de vefat etmiş

ve orada defnedilmiştir. Firfêlî'nin entelektüel kişiliği ve hayatıyla ilgili daha önce değişik bazı çalışmaların var olması nedeniyle aynı bilgilerin tekrarından kaçınılmıştır (Onun hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ve medresesinde okutulan derslerin hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Deniz, 2021, s. 87-114).

2. Molla Abdullah el-Firfêlî'nin el-İşârât ve'l-bișârât Adlı Eseri

Firfêlî'nin 233 sayfadan oluşan bu eseri bir mukaddime, on dört fasıl ve bir sonuçtan ibarettir. Allah'ın sadık kullarını dost edinme, onları sevme ve onlarla birlikte olma; müridin şeyhini sevmesi; tasavvuf, şeriat, tarikat ve hakikat kavramları; ümit ve korku; Allah'ın has kulları olan peygamberlerine muamelesi; kaza ve kader arasındaki fark; sabır hakkında nazil olan âyetler; sabır hakkındaki rivâyetler; sabrı teşvik eden âsâr; insanın sabra olan ihtiyacı; dünyanın kusurları ve kötülükleri gibi başlıklar kitabın önemli konularıdır. Firfêlî bu eserinde birçok âyete yer vermiş ve özellikle kulun Allah'tan ümitvar olması ve ondan korkması başlığın altında ilgili âyetleri detaylıca tefsir etmiştir.

Firfêlî, dönemindeki kültürel yozlaşmadan ve insanların dünyaya olan meylinden rahatsız olmuştur. O, eserinin mukaddimesinde kendi döneminde fesad, fitne, bölünme, düşmanlık, mücadele, zina, adam öldürme, haset, cimrilik, içki gibi kötülüklerin çoğalmasından şikâyet etmiştir. Akabinde bu kötülüklerin çoğalmasını Müslümanların yurt dışına gitmelerine, orada ikamet etmelerine ve ehl-i küfür ile birlikte yaşamalarına bağlamıştır. Müslümanların kâfirlerle birlikte yaşamaya başlamasından dolayı kötü olan dünya malını sevmeye başladıklarını; hâlbuki dünya malının kâfirlere, müşriklere ve bid'at ehline bolca verilmesinin bir imtihan olduğunu buna mukabil Müslümanlara da imtihan amacıyla az miktarda verildiğini söylemiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 8-9). Firfêlî, Müslümanların fakirliğe sabretmeleri, Hz. Peygamber'in zahidane hayatını kendilerine örnek almaları, salih insanlarla sohbet etmeleri ve onların vaaz ile nasihatlerini dinlemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Firfêlî, Müslümanların bu dönemin dünya lezzetlerinden, cahilî adetlerden uzak durmalarından, onların musibet ve belalara katlanmalarının gerekliliğinden bahsettikten sonra söz konusu konuları ihtiva eden bir kitabın yazılmasının önemini vurgulamıştır. Aslında o bu sözleriyle söz konusu eserini yazmadaki amacını dile getirmiştir. Firfêlî, kitabını "Allah'ın dostlarını sevmek onlar ile birlikte olmak" faslıyla başlatmış ve "Hz. Peygamber'in sevgisi" başlığıyla bitirmiştir. Hz. Peygamber'i sevmenin her Müslümana farz olduğunu söylemiş ve bunu Tevbe 9/24. âyetiyle açıklamaya çalışmış ardından konuyu Hz. Peygamber'i sevmenin gerekliliğiyle ilgili rivâyetlerle bitirmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 227-232).

2.1. Kaynakları

Firfêlî, eserinin birçok yerinde kitaplardan veya şahıslardan nakillerde bulunmuştur. Çoğu yerde kaynak göstermemiş veya sadece müellifin ismini vererek onun sözünü nakletmiştir. Firfêlî, genellikle "falanca kişi şöyle demiştir." (A. Firfêlî, 2010, s. 38, 51-54, 56, 109, 111, 180, 201, 230, 231) ifadesini kullanmıştır. O, bazen de "âlimlerden bir grup" (A. Firfêlî, 2010, s. 15, 162), "bazıları" (A. Firfêlî, 2010, s. 28, 143, 169), "bazı arifler" (A. Firfêlî, 2010, s. 55, 182), "bazı salih kimseler" (A. Firfêlî, 2010, s. 65), "bazı âlimler" (A. Firfêlî, 2010, s. 55, 59), "bazı sahabiler" (A. Firfêlî, 2010, s. 192) şöyle demiştir veya "şu kitapta denilmiştir" (A. Firfêlî, 2010, s. 95, 117, 140, 160) gibi ifadeleri kullanmıştır.

Firfêlî, hadisleri naklederken genellikle ya râviyi zikretmiş ya hadisin derecesini söylemiş ya da metinde veya dipnotta hadisin kaynağını dile getirmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 62, 75, 79, 80, 82, 85, 91, 94, 95, 96, 97,98, 109, 110, 112, 116, 117, 161, 224, 227, 228, 229). Bazen de direk rivâyeti aktararak “Hz. Peygamber şöyle demiştir” ifadesini kullanmıştır. Onun kimi zaman zikrettiği rivâyetler arasında tercihte bulunduğu da görülmektedir(A. Firfêlî, 2010, s. 133, 226). Zayıf görüşleri ise genellikle “kile” (كيلة) lafzıyla ifade etmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 81, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 154, 155). Bazen de bunlar için “hikaye edilmiştir”(A. Firfêlî, 2010, s. 59, 161) “rivayet edilmiştir ve varid olmuştur.”(A. Firfêlî, 2010, s. 160, 169) gibi ifadeler kullanmıştır.

Firfêlî, şiirleri naklederken genellikle naklettiği şairlerin isimlerini söylememiştir. Naklettiği yirmi yedi şiirden sadece on üç tanesinin söyleyeni bellidir. O, Şeyhi el-Cezerî’den ise sadece üç şiir nakletmiştir. Firfêlî, naklettiği şiirlerin şöhretinden olacak şiirlerin kaynaklarını da vermemiştir. O, isim vererek naklettiği şiirleri, Ca’fer es-Sâdık (ö. 148/765), Sibevehy (ö. 180/796), Şafîî (ö. 204/820), Gazzâlî (ö. 505/1111), Sa’d-i Şîrâzî (ö. 691/1292), İbnü’l-Verdî (ö. 749/1349) ve Seydâ el-Cezerî’ye nisbet etmiştir.

Firfêlî, nadiren de olsa müfessirlerden nakilde bulunmuştur. En çok nakilde bulunduğu müfessir Beyzâvî’dir (ö. 685/1286). Ancak ondan da sadece dört yerde bahsetmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 104, 105, 138, 141). Firfêlî, onun dışında Beyzâvî şarihleri olan Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659) ve Şeyh Zâde’nin (ö. 950/1543) eserlerinden de nakilde bulunmuştur. Firfêlî, Beyzâvî dışında Zemahşerî (ö.538/1144), (A. Firfêlî, 2010, s. 131) Hâzin (ö. 741/1341), (A. Firfêlî, 2010, s. 136) Kevâşî (ö. 680/1281), (A. Firfêlî, 2010, s. 106) Kurtubî (ö. 671/1273), (A. Firfêlî, 2010, s. 41) gibi müfessirler ve bazı şarihler (A. Firfêlî, 2010, s. 211) dediği kimselerden nakilde bulunmuştur. Ayrıca kimi yerlerde Kuşeyrî (ö. 465/1072), (A. Firfêlî, 2010, s. 208) Gazzâlî (ö. 505/1111)(A. Firfêlî, 2010, s. 67-68, 197-199), Şeyh Hasan Attâr (ö. 1250/1834)(A. Firfêlî, 2010, s. 221-222), Abdu’l-Kerîm el-Cilî(A. Firfêlî, 2010, s. 230), Şeyh Ubeydüllah el-Ahrâr(ö. 895/1490), (A. Firfêlî, 2010, s. 38) ve Kâdî İyâz (ö. 544/1149)(A. Firfêlî, 2010, s. 111) gibi âlimlerden de nakiller yapmıştır.

2.2. Yöntemi

Firfêlî, sûfî bir bakış açısıyla yazdığı ve başlıklandırmada tasavvûfî ve ahlakî ilkeleri merkeze aldığı bu eserinde bolca nasihatte bulunmuştur. Eser, bu yönüyle tasavvuf alanına girerken, içerisinde Kur’ân-ı Kerîm’deki birçok âyetin tefsir ve tahlil edilmesiyle de tefsirin konusu olmaktadır. Onun bu eserdeki âyetleri yorumlama yöntemi, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki tasavvuf kültürünü ve bu kültürün tefsire yansımaları ortaya çıkarmaktadır. Zira bölgede hâkim olan medrese kültürü, tasavvufun Ehl-i sünnet çizgisinde devam etmesini sağlamış ve âyetlerin yorumlanmasındaki aşırı te’villerin önüne geçmiştir. Medreselerde okutulan tefsir, fıkıh ve akaid eserleri bunun en açık delilidir. Firfêlî bu eserde genel anlamda şöyle bir yol izlemektedir. Bir konu başlığının altında gerekli gördüğü takdirde konuyla ilgili tanımlamaları yapmaktadır. Ardından da konunun izahını yapmaya gayret etmektedir. Akabinde savunduğu görüşü nakletmekte ve konunun izahatını yaptıktan sonra konuyla ilgili âyetleri aktarmaktadır. Âyetleri aktarırken her bir âyeti özenle tefsir etmeye çalışmaktadır. Firfêlî genellikle konu başlıklarının altında Kur’ân-ı Kerîm’deki değişik sûrelerde bulunan âyetleri belirli bir amaç çerçevesinde tefsir etmektedir. Daha sonra konuyla ilgili hadisleri, hikâyeleri ve şiirleri zikretmektedir. Firfêlî, âyetleri tefsir

ederken genellikle kendi ilmî birikimine ve yetkinliğine dayanmaktadır. Bu nedenle âyetleri açıklarken birçok yerde dilbilimsel açıklamalara ve nüktelere rastlamak mümkündür. Bazen de herhangi bir konu hakkında ilgili âyetleri zikrettikten sonra âyetlerin tefsiri mahiyetinde âyetlere bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin insanların sevdikleri arkadaşlarının kötü huylarından etkilendiklerini ve sevginin buna sebep olduğunu söylemektedir. Akabinde şahısların bir elbise, koku veya ev alırken gösterdikleri titizliği arkadaş seçerken de göstermeleri gerektiğini Necm 53/29-30. âyetlerle izah etmektedir.

Firfêlî, çoğu yerde Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmeye özen göstermektedir. Söz gelimi Hûd 11/36. âyetin tefsirindeki istisnânın munkatı' mı yoksa muttasıl mı olduğunu Nisâ 4/3,26, A'râf 7/40, Mâide 5/8, âyetlerinden örnekler vererek açıklamaya çalışmakta ve âyetlerdeki istisna edatları hakkındaki görüşleri serdetmektedir. Öyle ki Nisâ 4/26. Âyetinde istisna edatından sonraki (ما)nın kaç anlama gelebileceğini detaylıca ele almaktadır (A. Firfêlî, 2010, s. 126-130). O, yine Hûd 11/45. âyeti aynı sûrenin 42. âyeti ile açıklamaya çalışmaktadır. Zira Firfêlî burada 11/45. Âyette geçen (يا بَنِيَّ) "oğulcuğum" ifadesinin mecâzî anlamda olmadığını 42. Âyetteki (وَأَذَى نُوْحٍ ابْنَهُ) "Nûh oğlunu çağırıldı." ifadesiyle izah etmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 132-135). Firfêlî'nin bazen bir konu ile ilgili hiçbir âyet zikretmediği de olur (A. Firfêlî, 2010, s. 17-19). Firfêlî'nin, kimi yerlerde ise zahiri itibarıyla kendi düşüncesine aykırı olan âyetleri te'vîl etmeye çalıştığı da görülmektedir. Örneğin kafirlerle ünsiyetin kurulmaması gerektiğini savunmuş ve bu görüşüne zahiren aykırı görünen Tevbe 9/6,32, Nasr 110/2 ve Âli İmrân 3/151. âyetleri te'vîl etmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 26-33).

Firfêlî, bir konuyu genellikle Ehl-i sünnet düşüncesine uygun bir şekilde açıklar ve âyetleri de buna göre seçmiştir. Sözelimi Allah'ın ahirette görülmesi konusunda Ehl-i sünnet görüşünü benimsediğini açıkça belirtmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 68). Daha özelde ise Eş'arî (ö. 324/935-36) itikadını benimsediği görülmektedir. Zira o, düşüncelerini genellikle bu mezhebe uygun zikretmekte ve özellikle Eş'arî mezhebinin görüşlerini aktarmıştır (A. Firfêlî, 2010, s. 10, 73, 169). Firfêlî, irade konusunu ele alırken de konuyu Ehl-i sünnet inancına uygun olarak izah eder ve bu konudaki yetkinliğini ortaya koymaktadır (A. Firfêlî, 2010, s. 164-168). Nadiren yeri geldiğinde âyetleri tefsir ederken Ehl-i sünnete aykırı olan fikirleri eleştirdiği de görülmektedir (A. Firfêlî, 2010, s. 154).

Firfêlî'nin bu eseri, ele aldığı konular hasebiyle bir tasavvuf kitabı hüviyetindedir. Kendisi de tarikat ehli olması hasebiyle kimi zaman âyetlerin ahlakî yönüne değinmekte ve konuyla ilgili rivâyetleri ve sûfî sözlerini de zikretmektedir. Bir konu hakkındaki âyetleri aktarıldıktan sonra konuyla ilgili rivâyetleri de nakledip açıklamaya çalışmaktadır. Firfêlî, bunu yaparken bazen İsrâilî rivâyetlerin etkisinde kalmakta veya onları bizzat aktarmaktadır (A. Firfêlî, 2010, s. 150-155). Firfêlî, genellikle bir görüşü ortaya koymakta sonra âyeti buna delil olarak sunmakta veya "bu âyetin açıklaması böyledir." demektedir. O, yine herhangi bir konu hakkında ilgili âyetlerin belâgat ve fesahat yönlerini açıkladıktan sonra da konu ile ilgili rivâyetlere ve âlimlerin görüşlerine değinmektedir. Onun, bazen konuyla ilgili şiirler naklettiği ve uzun uzadıya onları açıkladığı ve kimi meseleleri fikhî terimler ile izah ettiği de görülmektedir. (A. Firfêlî, 2010, s. 57) Firfêlî ara sıra usûl kaidelerine de yer vermektedir (A. Firfêlî, 2010, s. 133). Firfêlî, bu kitabında özellikle ahlâkî ilkelere önem vermekte ve yeri geldiğinde bunlar üzerine açıklamalarda bulunmaktadır.

Firfêlî'nin bu eserini diğer tasavvufî tefsirlerden ayıran en önemli özelliği âyetleri işârî ve batınî bir yöntemle değil dirayet yöntemiyle açıklamış olmasıdır. Zira eseri birkaç kere baştan sona incelememiz sonucunda bir iki yer dışında onun direkt işârî veya batınî tefsir diyebileceğimiz bir te'vîle rastlamadık. -Söz konusu yerler alt başlıklarda ele alınacaktır.- Zira eser baştan sona incelendiğinde Firfêlî'nin tarikat ehli olması ve sûfî bir kişiliğe sahip olmasına rağmen âyetleri tefsir ederken genellikle işârî yorumlara girmediği ve âyetleri Eş'arî'nin kelimâ yaklaşımına uygun bir şekilde tefsir ettiği görülmektedir (Ateş, 1998, s. 258-330). Onun âyetlere bu şekilde yaklaşımını Güneydoğu Anadolu bölgesinde hâkim olan tasavvûfî kültüre bağlamak mümkündür.

2.2.1. Âyetlerin Yorumlanmasında Dilbilimsel İzahlara Başvurması

Firfêlî'nin âyetleri yorumlarken en çok başvurduğu yöntemin âyetleri dilbilimsel yönden açıklamak olduğu söylenebilir. Dilbilim alanında yetkin olmasının onun bu yöneme başvurmada etkili olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin günah işleyen kişinin hem günah işlemekten menedildiğini hem de insanları bu gûnahtan alıkoymakla emredildiğini ifade ederken buna delil olarak da Bakara 2/44. âyeti sunar. O, bu âyet ile kulun iyiliği emretmediği için değil kendi nefsinin unuttuğu için kınandığını söylemiştir. Firfêlî bu görüşünü şu kaideye dayandırmıştır: "Bir şarta bağlanmış olan şeyin başında gelen nefiy ve nehiy, şarta bağlanan şeye değil bizzat şarta yönelir." Yani bir fiil şarta bağlanmışsa fiilin başındaki olumsuzluk edatı fiile değil fiilin bağlı olduğu şarta yönelir. Bu kaideye delil olarak da Şair Mutevekkil el-Leysî'ye (ö. 85/704) isnad edilen şu şiiri aktarmıştır: (لا تته عن خلق وتأتي مثله = عار عليك اذا فعلت عظيم) "Benzerini yaptığın şeylerden hiç kimseyi sakındırma, bu tarz davranış senin için büyük bir kusur/ayıptır." (İsfahânî, t.y., s. 12/187-188) Zira bu şiirde de aynı şey söz konusudur. Akabinde Nisâ 4/43. âyetinin de böyle anlaşılması gerektiğini belirtmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 57-58). Onun söz konusu âyetleri bu nahiv kaidesine göre yorumlayıp tefsir etmesi oldukça önemlidir. Zira bu kurala göre Nisâ 4/43. âyeti "Ey iman edenler! Namaz kılacağınız vakit içki içmeyin, ki ne dediğinizi bilesiniz..." şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Mamafih bu âyet neredeyse tüm meâllerde söz konusu kaideye aykırı çevrilmiştir. Bu çevirilerden bazıları şöyledir: "Ey İnananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar, cünübken, yolcu olan müstesna gusledene kadar namaza yaklaşmayın", "İnananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilinceye kadar, yolcu olanlar hariç cinsel ilişkiden sonra yıkanınca kadar namaza durmayın.", "Ey o bütüen iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın", "Ey îmân edenler! Siz sarhoş iken ne söylemekte olduğunuzu bilinceye kadar, cünüb iken de yolcu olan(larımız) müstesnâ, gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın!" (Bk.29.07.2023, [Nisâ Suresi 43. Ayet \(kuranmeali.com\)](http://Nisâ Suresi 43. Ayet (kuranmeali.com)))

O, âyetleri tefsir ederken çoğu yerde dilbilimsel ve belâgat izahatlarına yer vermektedir. Onun bunu yaparken genellikle kendi ilmî birikimiyle yapmaktadır. Fakat bazen diğer tefsirlerden alıntılar yaptığı da görülmektedir. Gerekli gördüğü takdirde âyetlerin sebep-i nüzulüne ve varsa kıraat farklılıklarına (A. Firfêlî, 2010, s. 104, 143, 147, 148) da değinmektedir. Örneğin Fecr 89/14. âyeti tefsir ederken burada isti'âre-i musaraha-i temsiliye olduğunu izahatıyla vermeye çalışmaktadır (A. Firfêlî, 2010, s. 108). Firfêlî, yine Beyyine 98/7-8. âyetlere istinaden de müminin ahiretteki durumunun kafire nispeten iyi durumda olacağını belirtmiştir. Fâtır 35/28. âyetteki âlimlerin Allah'a karşı korkularını izah etmiş ve buradaki hasr üslubu ile mutlak anlamda bir korkunun kastedilemeyeceğini, buradaki korkudan maksadın "kâmil korku" yani Allah'tan haya

ederek ve ona saygı duyarak tam anlamıyla bir korku olduğunu ifade etmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 70).

Firfêlî bir başka yerde “*Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir!*” (Hac 22/1) âyetini açıklarken âyette geçen takva kelimesinin “günaha sokan her şeyden korunmak” anlamına geldiğini ancak sûrenin Mekkî bir sûre olması hasebiyle ve bu âyet ile Fetih 48/26. âyetteki muhatapların müşrikler olması nedeniyle takvadan maksadın “şirk nedeniyle ebedi azaptan korunmak” olduğunu belirtmiştir. Böylece âyette geçen ebedî cehennemden kurtaracak olan takva kelimesinden maksadın da kelime-i şehadet olduğunu ifade etmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 100-101). Firfêlî'nin bu âyeti tefsir ederken âyeti harici delillere istinaden zahîrî manasının dışında te'vîl etmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak bu te'vîllerin işârî te'vîller değil âyetin siyak sibakı, indiği toplum veya dilbilimsel delillerden kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim kıyamet gününün dehşetinden bahseden Hac 22/2. âyeti de açıklarken (زَلْزَلَةً) “zelzele” ve (مَرْضَعَةً) (emziren) kelimelerini ayrıntılı dilsel açıklamalar ile izah etmiştir. Öyle ki (مَرْضَعَةً) kelimesinin asıl itibariyle kadınlara has bir sıfat olduğunu ve (طالِق، حائِض، ناعِد) gibi kadınlara özel olan sıfatlarda asıl olanın (س) harfinin bulunmaması olduğunu belirtmiştir. Buna istinaden söz konusu âyette (مَرْضَعَةً) kelimesinin kadının o anda süt vermesi anlamına geldiğini söyledikten sonra bunu şöyle izah etmiştir: “*Arap dilinde kadına özgü sıfatlar, fiilin işleme anlamı ifade ediyorsa (س) harfi ile kullanılmadır.*” Bu nedenle söz konusu âyette (مَرْضَعَةً) kelimesinin (س) harfi ile kullanıldığını ifade etmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 101-102). Yine aynı şekilde (سَكَارَى) “sarhoşlar” kelimesini tefsir ederken kıraat farklarını aktarmış ve bu kıraatleri dilbilimsel izahlar ile açıklamıştır. Firfêlî'nin bu âyetlerin tefsirinde kısmen *Keşşâf* tan istifade ettiği ancak *Keşşâf* ta var olan malumat ile yetinmediği ve âyetleri ilmî birikimi ile de tefsir etmeye çalıştığı görülmektedir(A. Firfêlî, 2010, s. 104; Zemahşerî, 1987, s. 3/142).

Firfêlî, diğer bir yerde âyetleri açıklarken bazen tefsir âlimlerinden nakilde bulunmuş ve bu nakiller ile yetinmiştir. Mesela Abese 80/34-37. âyetleri tefsir ederken Beyzâvî ve Kevâşî'den (Kevâşî, 2019, s. 4/514) görüşler aktarmış ve onlardan naklettiği açıklamalara eklemeler yapmamıştır(A. Firfêlî, 2010, s. 105-106). Ancak Firfêlî genellikle bu aktarımlarla yetinmeyerek âyetleri dilbilimsel yollarla da yorumlamaya çalışmıştır. Söz gelimi Firfêlî, Allah'tan korkulması gerektiğini vurgulayan Bakara 2/40. âyeti açıklarken Beyzâvî'den (ö. 685/1286) nakilde bulunarak bu âyetin hasr açısından Fatıha 1/5. âyetinden daha vurgulu olduğunu söylemiş ve bunu dilbilimsel bir şekilde açıklamıştır (Beyzâvî, t.y., s. 1/75; A. Firfêlî, 2010, s. 104-105). Firfêlî, Me'âric 70/10-13. âyetlerini tefsir ederken kıraat farklılıklarına ve âyetlerin dilbilimsel yorumlarına değindikten sonra bir rivâyete dayanarak cehennem ehli hakkında inen âyetler arasında azap açısından en şiddetli olanın Nebe 78/30. âyeti olduğunu söylemiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 106-107; İbn Hacer, 1959, s. 6/333). Firfêlî, Fecr 89/14. âyeti tefsir ederken de kimi âyetlerdeki belâgat izahatlarına da yer vererek burada isti'âre-i musaraha-i temsiliye olduğunu ifade etmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 108). Firfêlî Hz. Nûh başlığı altında da bazı âyetleri tefsir ederken onları dilbilimsel açıklamalar ile izah etmeye gayret etmiştir. Mesela Hûd 11/36. âyetin tefsirindeki istisnayı Nisâ 4/3,26; A'râf 7/40 ve Mâide 5/8. âyetlerden örnekler vererek açıklamaya çalışmış ve burada birkaç görüş serdetmiştir. Öyle ki Nisâ 3/22 (وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ) “*Kadınlardan; babalarımızın nikâhladıklarını (üvey analarımızı sakın) kendinize nikâhlamayın.*” âyetteki (ن) edatıyla ilgili dört görüş aktarmış ve bunların

bazılarını dilbilimsel olarak beyan etmeye çalışmıştır (A. Firfêlî, 2010, s. 126-130). Firfêlî, yine peygamberlerin zellelerini aktardıktan sonra insanın sürekli ümitvar olması gerektiğini İnşirâh 94/5-6. âyetlerle, gurura kapılmaması gerektiğini ise Fâtır 35/5. âyetiyle açıklamaya çalışmıştır. Firfêlî burada dilbilgisi nüktesiyle İnşirâh sûresinin 5 ve 6. âyetleri tefsir etmiştir. Öyle ki İnşirâh sûresindeki (فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا) “*Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır.*” âyetlerini şöyle izah etmiştir: “Zorluk kelimesinin âyette ma’rife yani belirli olarak tekrarlanması her iki âyette var olan zorluk kelimesinin aynı yani tek kelime olduğunu göstermektedir. Oysaki kolaylık kelimesi nekire yani belirsiz bir şekilde tekrarlandığı için iki ayrı kolaylık anlamına gelmektedir. Zira Arap dilindeki şu kaideye göre, ‘Bir kelime ma’rife yani belirli bir şekilde tekrarlanırsa ikincisiyle ilk kelimenin aynı kastedilir. Buna karşın bir kelime nekire yani belirsiz bir şekilde tekrarlanırsa iki ayrı şey kastedilir.’ Bu nedenle İnşirâh sûresindeki söz konusu âyetler için bir zorluk iki kolaylığı yenemez denilmiştir.” Zira burada da (العُسْر) “zorluk” kelimesi ma’rife (يُسْرًا) “kolaylık” kelimesi ise nekire olarak tekrar edilmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 155-160). Firfêlî kitabında önce “reca” ile ilgili konulardaki âyetleri tefsir ettikten sonra “havf” yani korku hakkında konular ile ilgili âyetleri de bu minvalde açıklamaya gayret etmiştir. Onun Âyetlerin izahatını yaparken kelimeleri nahiv, sarf ve belagât açısından değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Âyetleri bu şekilde tefsir etmesi bazen dilbilimsel ayrıntılara girmesini ve nüktelere başvurmasını gerektirmiştir. Bu da onun bu konudaki yetkinliğini ortaya koymaktadır.

2.2.2. Savunduğu Görüşü Desteklemek Amacıyla Kimi Âyetleri Aktarması

Firfêlî eserinde genellikle Ehl-i sünnetin görüşünü savunmuştur. Firfêlî bu eserinde genellikle bir konu hakkında mütalaa ve izahatlardan sonra bu görüşleri ve izahatları desteklemek için konuyla ilgili âyetleri buna delil olarak sunmuştur. Örneğin Zümer 39/53. âyeti tefsir ederken Allah’ın -şirk hariç- kulların işlediği tüm suçları kesinlikle affedeceğini bildirdiğini söylemiştir. Nitekim Mu’tezile ve Hâricîler büyük günah işleyip de tövbe etmeden ölenlerin ebedî cehennemde kalacaklarını iddia etmişlerdir. Ancak Hâricîler büyük günah işleyenlerin aynı azaba çarptırılacağını savunurken Mu’tezile onların kafirler ile aynı azaba çarptırılmayacağını savunmuştur (Eş’arî, 2005, s. 109; Râzî, 2000, s. 3/565). Ehl-i sünnet âlimleri ise büyük günah işleyenlerin bir müddet azap gördükten sonra affedileceğini söylemişlerdir. Râzî sahâbe ve tâbiinin çoğunluğunun da bu görüşte olduğunu belirtir (Râzî, 2000, s. 3/569). Firfêlî akabinde söz konusu âyetin sonunda bulunan isim cümlesinin (اِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) Arap dili açısından bu yargıyı gerektirdiğini ve bu anlamı desteklediğini ifade etmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 73).

Firfêlî, bazen de bir görüşü veya rivâyeti aktarır ondan sonra da bir âyeti buna delil olarak sunar veya “bu âyetin açıklaması böyledir.” demiştir. Nitekim bir kul yeryüzünün kendisini yutmasını veya gökyüzünün üzerine yıkılmasını istediğinde Allah’ın yeryüzü ve gökyüzüne mânî olduğunu söylemiş ve buna delil olarak Fâtır 35/41. âyeti getirmiştir. Böylece söz konusu âyeti bağlamından tümüyle koparmıştır (A. Firfêlî, 2010, s. 160). Firfêlî yine başka bir yerde rivâyetleri aktarırken kişinin bilmediği konular hakkında konuşmaması gerektiğini söylemiş ve âlimlerin zihnî faaliyetleri ve tefekkürleri sonucunda ortaya çıkan neticeleri bunun dışında tutmuştur. Buna delil olarak da Nisâ 4/83. âyeti sunmuştur (A. Firfêlî, 2010, s. 114). Firfêlî, bu görüşü ile âyet ve hadislerin yanı sıra âlimlerin sözlerinin de dinde bağlayıcı olduğunu söylemek

istemmiştir. Zira onun daha önce yaptığı şeriat tanımında da bu görüşüne açık bir şekilde rastlanmaktadır. Nitekim Firfêlî şeriatı, “Âlimlerin kitap ve sünnetten anladıkları hükümler” şeklinde tanımlamıştır (A. Firfêlî, 2010, s. 48). Tehânevîde ise bu kelime “Hz. Peygamber’in Allah’tan kulları için getirdiği amelî ve itikâdî hükümlerdir” ve “İnsanları seçimleri vasıtasıyla zatı itibarı ile iyi olan şeylere yönlendiren ilahi kanunlardır.” şeklinde tanımlanmıştır (Tehânevî, 1996, s. 1/1018). Cürcânî ise şeriatı “Allah’ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği hükümler ve Ubûdîyete iltizamı emredilmesi” şeklinde tanımlamıştır (Cürcânî, 2012, s. 202). Firfêlî’nin burada şeriatı, âlimlerin Allah’ın âyetleri ile Peygamber’in sünnetinden çıkardığı hükümler şeklinde tanımlayarak şeriata İslâm âlimlerinin içtihatlarını da kattığı açık bir şekilde görülmektedir.

Firfêlî, Hz. Peygamber’in zühdünden bahsederken bazı rivâyetlere istinaden sabreden fakirin şükreden zenginden daha faziletli olduğunu söylemiştir. O, yine Hz. Peygamber’e isnad ettiği bir rivâyete dayanarak dünya lezzetlerinin çoğalması oranında ahiret lezzetlerinin azalacağını söylemiş ve buna delil olarak da Ahkâf 46/20. âyeti sunmuştur (A. Firfêlî, 2010, s. 206-2013). Ancak söz konusu âyet kafirler hakkında inmiştir (Begavî, 1997, s. 7/260; Beyzâvî, t.y., s. 5/115; İbn Kesîr, 1999, s. 7/284-285). Âyetin bağlamından böyle bir sonuca varmak da mümkün değildir. Ayrıca bu görüş Mâide 5/87,88. âyetlere de aykırıdır. Burada bahsedilen rivâyet ile zengin olup nimeti inkâr edenlerin kastedilmiş olması daha muhtemel ve isabetlidir.

Firfêlî, isrâilî rivâyetleri eleştirirken onun genellikle âyetleri ismete uygun düşecek şekilde yorumlama gayretinde olduğu görülmektedir. Ancak peygamberlerin ismeti konusunda Ehl-i sünnetin görüşünü benimsemiş olsa da bazen isrâilî rivâyetleri baz almış ve âyetleri bu minvalde tefsir etmiştir. Nitekim Hz. âdem’den başlayarak Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd ve Hz. Yûnus gibi peygamberlerden bahsederken onların zellelerini konu edinen âyetleri Ehl-i sünnet düşüncesine uygun bir şekilde açıklamaya çalışmış ve söz konusu peygamberlerin ismetlerine aykırı olan görüşleri değerlendirmeye gayret göstermiştir. Söz gelimi Hz. Âdem bahsinde Allah’ın kendisine bahsettiği nimetlerden sonra hataya düşerek dünya semasına indirilişini anlatırken A’râf 7/23. âyetindeki Allah’a yakarışından söz etmiştir. Firfêlî, diğer konularda olduğu gibi burada da konuyu benimsemiş olduğu görüşe ve rivâyetlere uygun bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Zira O, Hz. Âdem’in iki yüzyıl ağladığını ve Hz. Peygamber’i şefaathane kıldıktan sonra tövbesinin kabul edildiğini bildiren rivâyeti hiç eleştirmeden aktarmıştır (A. Firfêlî, 2010, s. 120). Hz. Nûh konusunda da Nûh 71/1. âyette “*Kendilerine yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar, diye Nuh’u kendi kavmine gönderdik.*” denilmesine rağmen Firfêlî, onun tüm insanlığa gönderildiğini ve onun kavmi dışında kimsenin dünyada yaşamadığını iddia etmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 123).

Firfêlî, Hz. Mûsâ’dan bahsederken Kasas 28/15-16 âyetlerini tefsir etmiştir. Hz. Mûsâ’nın saldırganı def etmek için attığı yumruk nedeniyle saldırganın ölmesinin ise suç ve günah sayılmayacağını söylemiştir. O, bu konuda Beyzâvî’den nakilde bulduktan sonra konuya şöyle bir açıklama yapmıştır. “Evla olan bu konuda şöyle demektir. Hz. Mûsâ’nın eylemi saldırganı def etmeye yönelikti ki bu günah değil belki yapılması vacip olan bir eylemdir.” Nitekim El-Kurtubî (ö. 671/1273) de buna işaret ederek şöyle demiştir. Hz. Mûsâ mazluma yardım etmiş zira mazluma yardım etmek tüm milletlerin şeriatında ve dininde farzdır (Kurtubî, 1964, s.13/260). Firfêlî Hz. Mûsâ’nın bunun için çokça af dilemesini ise “İyi insanların iyilikleri bile Allah’a yakın

olanlar indinde günah sayılır” babından olduğunu ve kendisinin olayı kendi gözünde çok büyüttüğünden dolayı bu sözler ile Allah’a yakardığını belirtmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 139-144).

Hız. Mûsâ başlığında hemen sonra Hız. Dâvûd konusunu açmış ancak Hız. Dâvûd’un hataya düştüğünü, makamına layık olmayan bir davranışta bulunduğunu baştan kabul etmiş ve Hız. Dâvûd’un gelecekte bu kadından Süleyman diye bir oğlunun olacağını bildiğinden dolayı Uriya’nın eşinin muhabbetinin kalbine düştüğünü savunmuştur. Ayrıca bu nedenle Hız. Dâvûd’un Uriya’dan eşinden boşanmasını istediğini, Uriya’nın da onu kırmak istemediğinden eşinden boşandığını zira bu uygulamanın o dönemde yaygın olduğunu ve onların şeriatına da uygun olduğunu söylemiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 145-146). Ancak bunu söylerken aktarılan peygamberlerin ismetine aykırı gördüğü İsrâilî rivâyetlere de şiddetle karşı çıkmış, Hız. Dâvûd’un asla bir kimsenin eşi ile evlenmek için eşini öldürtemeyeceğini söylemiş ve Hız. Ali’den (ö. 40/661) nakledilen şu rivâyeti aktarmıştır: “Bana Hız. Dâvûd’un günah işlediğini söyleyen birisi getirilirse ona iki defa kazf (delil olmaksızın bir kişiye zina iftirasından bulunmak) cezası uygulayım. Birincisi iftira ettiği için, ikincisi de peygamberlik makamı için.”(Zamur, 2020, s. 221) Firfêlî, Sad 38/21-26. Âyetleri kabul ettiği ismet düşüncesine uygun tefsir etmeye çalışmıştır(A. Firfêlî, 2010, s. 145-149). Ancak onun âyetleri bu şekilde yorumlaması, onun böyle bir şeyin var olduğunu baştan kabul ettiği anlamına gelmektedir. Fakat aşk hadisesinin gerçek olmadığını kabul etmek Hız. Dâvûd’un ismetine daha uygundur. Zaten söz konusu âyetlerden böyle bir sonuca varmak da mümkün değildir. Zira âyetler ancak rivâyetler ışığında yorumlandığında bu tür neticeler çıkarılabilir(Hız. Dâvûd ve Uriya konusunun ayrıntıları ve Hız. Dâvûd’un bu tür şeylerden masum olduğunun delilleri için bk. Zamur, 2020, s. 221-224).

Firfêlî, peygamberler konusunu Hız. Yûnus ile kapatmış ve onun kızdığından dolayı bir ceza olarak balığın karnında kırk gün hapis yattığını daha konunun başında kabul etmiştir. Nitekim onun Saffât 37/139-146. âyetlerini bu minvalde tefsir ettiği görülmektedir(A. Firfêlî, 2010, s. 150-155). Ancak biz bu konuda aktarılan rivâyetlerin İsrâilî rivâyetler olduğunu, Kur’ân âyetlerini bunların ışığında yorumlamamak gerektiğini ve Firfêlî’nin Hız. Dâvûd konusunda olduğu gibi bu konuda da İsrâilî rivâyetlerin etkisinde kaldığını düşünmekteyiz. Zira Allah’ın seçmiş olduğu bir kulunu cezalandırmasının onların makamlarına uygun olmadığı kanaatindeyiz(Zamur, 2020, s. 215-217).

Firfêlî, Hız. Peygamber’in geçmiş ve gelecek hatalarının affedildiğini söyledikten sonra onun af ile istiğfar dilemesi gerektiğini bildiren âyetleri adından da hata yapmış olabileceğini bildiren âyetleri sıralamıştır(A. Firfêlî, 2010, s. 155-158). Firfêlî daha sonra Hız. İbrâhim, Hız. Yûnus, Hız. Mûsâ ve Hız. Peygamber’in itâba maruz kaldıklarını bildiren bir kısım rivâyetleri aktarmıştır(A. Firfêlî, 2010, s. 158-159). Ancak bu rivâyetlerin peygamberlerin masumiyetine ve şanlarına aykırı olduğunu düşünmekteyiz. Söz gelimi Hız. İbrâhim hakkında naklettiği rivâyete göre Hız. İbrâhim’e, gökyüzünde melekut alemi/gayb aleminin gösterilmesi üzerine Hız. İbrâhim zina eden birkaç zinakârı görmüş ve onlara beddua etmiş ve onlar da ölmüşlerdir. Bunun üzerine Allah (cc.) ona “kullarıma beddua etmeyi bırak!” şeklinde kızmıştır.”(A. Firfêlî, 2010, s. 158) Ehl-i sünnet’in sahih hadis ve tefsir kaynaklarında aktarılmayan bu rivâyeti sadece Beyhakî (ö. 458/1066) zikretmiştir(Beyhakî, 2003, s. 9: 68). Ancak bu rivâyet sened açısından zayıf bir hadistir(Cevzî, 1986, s. 2: 65). Kanaatimizce

merfû' olmayan ve aynı zamanda sened bakımından zayıf ve zahiri ile Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı olan bu rivâyet İsrâîlî bir rivâyettir. Muhtemelen Müslümanlar bu tür rivâyetleri Ehl-i kitap âlimlerinden almış ve nakletmişlerdir(Bu konuda Sünnî ve Şîî âlimlerin görüşleri ve rivâyetlerin değerlendirmesi için bk. Zamur, 2020, s. 206-207).

Firfêlî, Ehl-i sünnet'e göre kaza ve kaderi kısmen açıkladıktan sonra kaza ve kaderin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu ancak kulun burada cüzî iradeye sahip olduğunu savunmuş ve Tevbe 9/105. âyeti buna delil olarak sunmuştur. Daha sonra kaza ve kader kelimelerinin Kur'ân-ı Kerîm'de farklı anlamlardaki kullanımlarına değinmiş ancak kaza ve kader ile ilgili âyetleri tefsir etmekten çekinmiştir Zira Firfêlî, bu iki kavramın tanımını yaptıktan sonra kaza ve kadere iman edilmesi ve bu konuda derinlere inilmemesi gerektiğini belirtmiş hatta bu alanlara dalan kişilerin akılsız olduklarını ve helak olduklarını söylemiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 169-174).

Firfêlî, yine sabır konusunda nazil olan birkaç âyeti kısaca açıkladıktan sonra bu konuda varid olan rivâyetleri serdetmiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 175-180). Firfêlî bu fasılda sabrı, refah anında ve zor anlarda gösterilen sabır diye iki kısma ayırmış ve asıl asıl zor olanın kişinin refah anında gösterdiği sabır olduğunu söylemiştir. Buna delil olarak ise Alak 96/6-7. âyetleri ile Şûrâ 42/27. âyeti sunmuştur. Firfêlî, insanların zenginliği görünce azdıklarını bu nedenle Münâfikûn 63/9. âyetiyle uyarıldıklarını dile getirmiştir. Akabinde refah anındaki sabrı kısımlara ve merhalelere ayırmıştır(A. Firfêlî, 2010, s. 182-197). Firfêlî, amelden önceki sabır için Beyyine 98/5. ile Tîn 98/6. âyetleri örnek olarak sunmuştur. Amel esnasındaki sabra da Ankebût 29/58 ile Nahl /42. âyetlerini örnek vermiştir. Amelden sonraki sabra örnek olarak da Muhammed 47/33 ile Bakara 2/264. âyetlerini sunmuştur. Ona göre insanların kolay işleyebildikleri günahlarda sabır göstermesi daha zordur. Örneğin gybet etmenin kolay olduğunu bu nedenle insanın bundan kaçınmasının zor olduğunu söylemiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 187-188). Firfêlî, musibetlere karşı sabretmenin imânî bir mesele olduğunu, sahâbenin bunu böyle algıladığını söyledikten sonra bu konuda Müzzemmil 73/10. Hicr 15/97. Âli İmrân 3/186 ve Nahl 16/126. âyetleri zikretmiş ancak âyetlerin tefsirlerine değinmemiştir(A. Firfêlî, 2010, s. 192-193). Diğer birçok âlim gibi Firfêlî de âyetleri savunduğu görüşe uygun bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de ayetlere, rivayetlere ve âlimlerin sözlerine, şiirlere ve dilbilimsel izahatlara başvurmuştur. Onun Ehl-i sünnete mensup olması nedeniyle âyetleri bu minvalde tefsir etmeye gayret ettiği görülmektedir.

2.2.3. Tasavvufa ve Ahlaka Dair Görüşlerinde Âyetleri Delil Olarak Kullanması

Firfêlî Şeyh Seyda Muhammed Saîd el-Cezerî'nin (ö.1388/1968) (Adak, 2009, s. 20-21) halifesi ve bir tarikat ehli olması hasebiyle tasavvufî adaba ve kavramlara aşına biridir. Bu nedenle eserinin ilk bölümlerinde tasavvuf, şeriat, tarikat ve hakikat gibi kavramları tanımlamış ve bunlar üzerinde açıklamalar yapmıştır. Onun bu konudaki tanımlamalarının öznelik barındırdığını söylemek mümkündür. Nitekim Firêlî, tasavvufu şöyle tarif etmektedir: "Nefsin iyi ve kötü hâllerini bilmeyi, onu kötülükten temizlenme şeklini, iyileştirmesini bildiren; Allah'a yürümeyi ve ona doğru kaçı öğreten ilimdir." (A. Firfêlî, 2010, s. 46) Cürçânî ise tasavvufu: "Şeriatın zahirî ve batnî adaplarına tutunmaktır. Bu ilâhî bir ahldır." şeklinde tarif etmektedir (Cürçânî, 2012, s. 123). Firfêlî, şeriatı ise "Âlimlerin kitap ve sünnetten anladıkları hükümler" şeklinde açıklamıştır(A. Firfêlî, 2010, s. 48). Onun şeriat tanımı kimi tasavvuf ehlinin tanımlamalarından farklıdır. Nitekim Firfêlî'nin bağlı bulunduğu ve ilk dönem

Nakşebendî tarikatının önemli simalarından olan Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420) şeriatı, risalet ve nübüvvet şeriatı olarak ikiye ayırdığı ve bu açıdan tanımladığı görülmektedir. Onun yaptığı bu tanımlara göre risalet şeriatının muamelat ve ibadet gibi hususları ihtiva ettiği belirtilmektedir. Nübüvvet şeriatının ise meâni, hakâik ve ahlâk gibi hususları içerdiği kaydedilmektedir (İbrahimoğlu, 2023, s. 194). Tehânevîde bu kelime “Hz. Peygamber’in Allah’tan kulları için getirdiği amelî ve itikâdî hükümlerdir.” ve “İnsanları seçimleri vasıtasıyla zatı itibarı ile iyi olan şeylere yönlendiren ilahi kanunlardır.” şeklinde tarif etmektedir (Tehânevî, 1996, s. 1/1018). Ta’rifât’da da şeriat, “Allah’ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği hükümler ve ubûdîyete iltizamın emredilmesi” şeklinde tanımlamaktadır (Cürcânî, 2012, s. 202). Firfêlî’nin burada şeriatı, âlimlerin Allah’ın âyetleri ile Peygamber’in sünnetinden çıkardığı hükümler şeklinde tanımlayarak şeriata İslâm âlimlerinin içtihatlarını da kattığı görülmektedir. Firfêlî tarikatı, “Şeriata uygun amel etmek, farzları yapıp müsamaha gösterilmeyecek şeylerde müsamahadan uzak durmak” şeklinde açıklamaktadır (A. Firfêlî, 2010, s. 48). Cürcânî ise tarikatı, “Salıkların Allah yolculuğunda makamları aşmak, menzilleri geçmek için yürüdükleri özel yol” şeklinde tarif etmektedir (Cürcânî, 2012, s. 215). Firfêlî hakikati, “insan ile inandığı şey arasındaki perdenin incilmesi; nefsin kötü şeylerden temizlenmesi ve güzel sıfatlar ile bezenmesi; salih amellerin kolay hale gelmesi” şeklinde üç kısma ayırmaktadır (A. Firfêlî, 2010, s. 48). Hakikat ile kastedilen hakkalyakîni ise Cürcânî “Kulun ilim, şuhûd ve hâl ile bekâ ve hakta fena olması.” şeklinde açıklamaktadır (Cürcânî, 2012, s. 154). Görüldüğü üzere Firfêlî burada söz konusu kavramları sözlüklerdeki tanımlamalara değinmeden benimsemiş olduğu görüğe uygun şekilde açıklamıştır.

Firfêlî, tasavvûfî kavramları izah ederken bunların arasındaki bağlantıya değinmiş ve bunların birbirlerinden ayrılmaması gerektiğini savunmuştur. O, bir âlimin vaaz verirken öncelikle kendi nefesine nasihatte bulunması sonra da insanları gûnahtan alıkoyması gerektiğini vurgulamıştır. Hatta âlimin işlediği gûnahtan bile insanları alıkoyması gerektiğini söylemiştir. Akabinde Allah’ın salih kullarıyla arkadaşlık etmenin, onların sohbetinde bulunmanın önemi ile faziletinden ve kötü insanlarla yapılan dostluğun kötülüğünden bahsederken birçok rivâyet, şiir ve özlü sözler nakletmiştir. Firfêlî, ilim ehline tabi olmanın, onların söylediklerine uymayı gerektirdiğini, muhabbetin bir şeyin zatına veya o zata ulaşmaya sebep olan şeylere olabileceğini söyleyerek tasavvuftaki “tevellül’e vurgu yapmış ve ehlullahı sevmenin gerekliliğinden ve imansız bir muhabbetin olamayacağından bahsetmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 17-19). Firfêlî daha sonra salih kulları sevmenin imandan kaynaklandığını, bir kısım hayvanın bile salih kullarla arkadaşlık yapmalarından dolayı cennete girmekle mükâfatlandırıldığını söylemiştir. Örneğin bir köpeğin sırf Allah’ın salih kullarını sevdiği için Kur’ân-ı Kerîm’de dört kere anıldığını belirtmiştir (A. Firfêlî, 2010, s. 11-15). Firfêlî, burada bazı hayvanların cennete girecekleri ile ilgili bazı rivâyetler aktarmıştır. Ancak onun aktardığı ve sünnî sahih hadis kaynaklarında bulamadığımız söz konusu rivâyetlerin İsrâilî rivâyetler olduğunu düşünmekteyiz. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de bu görüşü destekleyecek bir âyet olmadığı gibi Nebe 78/40. âyetin tefsirinde nakledilen rivâyetlerde de hayvanların toprak olacakları belirtilmiştir (Süyûtî, 2015, s. 6/507). Kur’ân-ı Kerîm’de geçen birçok âyette cennetin insanlardan takvalı kullar için hazırlandığı vurgulanmışken (Âl-i İmrân 3/76; Şuarâ 26/90; Kaf 50/31.) sırf ismi Kur’ân-ı Kerîm’de geçiyor diye veya Allah’ın sevgili kullarının hayvanları olduğu için bu hayvanların cennete girmeleri de sorun teşkil edecektir.

Firfêlî, Tevbe 9/119. âyeti tefsir ederken bir rüzgârın bile güzel kokulu bir yerden geçerken o güzel kokuyu beraberinde götürdüğünü, kötü kokulu bir yerden geçtiğinde ise beraberinde o kötü kokuyu götürdüğünü söylemiş ve Müslümanların iyi insanlar ile birlikte olmasının ehemmiyetinin yanında kafirler, günahkârlar ve kötü kişiler ile birlikte olmasının zararlarını anlatmıştır. Daha sonra altı sayfada bu âyeti tasavvufi açıdan tefsir etmeye çalışmıştır. Bu âyet Firfêlî'nin tasavvufi açıdan detaylı bir şekilde açıkladığı nadir âyetlerdendir. Zira Firfêlî bu âyette geçen "*doğrularla beraber olun.*" ifadesindeki beraberliği hissi ve manevî şeklinde iki kısma ayırmış ve her ikisini mürid şeyh arasındaki alakayla izah etmiştir. O, daha sonra şeyh edinme, tarikat ehline kötü söz söylememe ve tarikatı inkâr etmeme gibi konuları ele almıştır(A. Firfêlî, 2010, s. 38-45).

Firfêlî müridin şeyhini sevmesi konusuna ayrı bir önem atfetmiş ve eserinin yirmi yedi sayfasını bu konuya ayırmış(A. Firfêlî, 2010, s. 19-46), Kur'ân-ı Kerîm'deki farklı sûrelerde bulunan âyetleri belirli bir amaç çizgisinde tefsir etmeye çalışmıştır. Zira onun asıl maksadı âyetlerin ahlâkî yönüdür. Söz gelimi Firfêlî, müridin şeyhini sevmesi gerektiğini ifade ederken asıl olan küçüğün büyüğü sevmesi olduğunu, bunun birçok bereketi celbettğini söyledikten sonra bu görüşünü Tevbe 9/119. âyete dayandırmıştır. Yine peygamberlerin halklarını sevmelerinin halka fayda sağlamadığına delil olarak Kasas 28/56. âyeti sunmuştur. Bunu söylerken de Kuşeyrî'ye atıfta bulunmuştur(A. Firfêlî, 2010, s. 20-21). Yine insanların ister istemez arkadaşının kötü huylarından etkilendiğini kötü kişiye olan sevgisinin buna sebep olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bir elbise, koku veya ev alımında olduğu gibi arkadaşın da en iyisinin seçilmesi gerektiğini Necm 53/29-30. âyetleriyle izah etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde kötü arkadaşlık sonucunda tabiatların birbirinden etkilendiğini ve bu nedenle ilmî, dinî veya ahlakî bir fayda vermeyen arkadaşlıklardan uzak durulması gerektiğini, Hûd 11/113, Tâhâ 20/16, Mümtehin 60/13, Zuhrûf 43/36-38 ve daha birçok âyet (Kehf 18/38, Lokman 31/15, Mâide 4/56, Âli İmrân 3/103, Enfâl 8/62-63.) ile açıklamaya çalışmıştır(A. Firfêlî, 2010, s. 22-26).

Firfêlî, kafirler ile arkadaşlık etmenin ve onlarla kaynaşmanın Müslümanlara büyük zararlar verdiğini, bu nedenle Müslümanların onlardan uzak durması gerektiğini söylemiş, Tevbe 9/6,32, Nasr 110/2, Âli İmrân 3/151. âyetlerde bu görüşüne aykırı olan ifadeleri özetle şöyle te'vîl etmiştir: "O dönemde İslâm güçsüz idi. Müslümanlar o dönemde- birçok âyetten anlaşıldığı üzere- Allah'ın ve meleklerin yardımına mazhar olmaktadır. Bulduğumuz dönem ise ne sahâbe ne tâbiîn ne de tabeu't-tâbiîn dönemleriyle kıyaslanabilir. Zira onlar tebliğ çağında veya ona yakın bir dönemde oldukları için kâfirlerin örf ve adetlerine aldırmanmış ve onlardan etkilenmemişlerdir."(A. Firfêlî, 2010, s. 26-33) Firfêlî'nin söz konusu eseri baştan sona incelendiğinde onun bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm âyelerini son derece titiz bir şekilde tefsir etmeye çalıştığı görülecektir. Ancak onun bunu yaparken çoğu yerde tasavvufa vurgu yaptığı ve tarikat ehlinin kimi terimlerine değindiği görülecektir. Nitekim onun "*doğrularla beraber olun.*" ifadesindeki beraberliği hissi ve manevî şeklinde iki kısma ayırması ve bunu mürid ile arasındaki alakayla izah etmeye çalışması bunun açık bir göstergesidir. Onun ayrıca şeyh edinme, tarikat ehline kötü söz söylememe ve tarikatı inkâr etmeme gibi konuları alması, müridin şeyhini sevmesi konusuna ayrı bir önem atfetmesi ve eserinin yirmi yedi sayfasını bu konuya ayırması da bunun bir sonucudur.

Sonuç

Güneydoğu Anadolu'nun önemli medrese hocalarından ve ilmî şahsiyetlerinden olan Molla Abdullah el-Firfêlî'ye ait *el-İşârât ve'l-bişârât* adlı eser, ahlak ve tasavvuf alanında yazılmış kıymetli bir kitaptır. Eserin başlıklarında ve içeriğinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Firfêlî, bu eserde Kur'ân-ı Kerim'e çokça atıf yaparak naklettiği âyetleri kimi bölümlerde ilgili meselelere delil sunmak maksadıyla zikretmişse de kitabın çoğunluğunu oluşturan reca, havf ve sabır gibi ahlâkî ve tasavvûfî konularda âyetleri ayrıntılı bir şekilde tefsir etmeye çalışmıştır. O, tefsir ettiği kimi âyetlerde *Envâru'l-tenzîl*, *Keşşâf*, ve *Câmi'u'l-ahkâm* gibi bazı tefsirlerden ve *Envâru'l-tenzîl*'in kimi haşiyelerinden istifade etmiştir. Ancak çoğu yerlerde kendi ilmî birikimine istinaden âyetleri tefsir etmiş ve onları dilbilimsel izahatlar ve nüktelerle açıklamıştır. Misalen Nisâ 4/43. âyetiyle İnşirâh 94/5-6. âyetlerine yaptığı yorumlarda bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

Müellifin tasavvufî yönünün kitabın her bölümüne sirayet ettiğini görmek de mümkündür. Bu anlamda reca konusu özellikle bişârât(müjdeler) açısından önemlidir. Tarikat ehli olması ve sûfî bir kişiliğe sahip olmasına karşın Firfêlî, âyetleri tefsir ederken genellikle işârî yorumlara girmemiş ve onları Eş'arî kelamına uygun bir şekilde açıklamıştır. Bu durum, Güneydoğudaki Sünnî Eş'arî tasavvuf anlayışının baskın ve yaygın oluşuna bağlanabilir. Zira bölgenin tarikat çevrelerinde ve tasavvufî anlayışında âyetlerin bâtınî veya tasavvufî açıdan tefsir edildiğini yahut işârî te'viller yoluyla yorumlandığını söylemek zordur. Bu anlamda onun eserinin Güneydoğu Anadolu'daki tasavvuf kültürünü ve bu kültürdeki Kur'ân-ı Kerim algısıyla âyetlere yaklaşım üslubunu yansıttığı da söylenebilir. Modern dönemin dünyevileşme ve Avrupalılaşma temayülüne tasavvufî bir karşı duruş olarak da nitelendirilebilecek olan bu eserin ihtiva ettiği tasavvufî meseleler açısından incelenmesi ve bu hususlardaki detaylı açıklamaların ortaya konması ayrı bir çalışma konusu olabilecektir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Adak, A. (2009). Seyda, Muhammed Said. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 20-21). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ataş, S. (1998). *İşâri Tefsir Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Baz, İ. (2011a). Güneydoğuda Bir irfan Merkezi: Serdahli Tekkesi ve Külliyesi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 16-36.
- Baz, İ. (2011b). Şırnak Bölgesindeki Nakşi Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar. *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu*. Program adı: Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu, İstanbul. İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Begavî, el-Ferrâ'. (1997). *Me'âlimü't-tenzîl* (1. bs, C. 1-8). Beyrût: Dâru Taybe.
- Beyhakî, (2003). *Câmi'u li şu'ebi'l-îmân*. Riyâd: Mektebetu'-Ruşd.
- Bezyâvî. (t.y.). *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-Te'vil*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 323-327). Ankara: TDV Yayınları.
- Cevzî, İ. (1986). *Kitâbu'd-du'afâi ve'l-metrûkîn*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerîf. (2012). *Kitâbü't-ta'rîfât* (3. bs). Beyrût: Dârü'n-Nefâis.
- Çelebi, A. (1998). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (A. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Çelik, İ. (2012). *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*. 2. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi yayınları.
- Deniz, A. (2021). Mela Abdullah Fîrfelî'nin Müderrisliği ve Fıkhî Birikimi. *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi (AGİİD)*, (8), 84-114.
- el-Kurtubî, E. (1964). *Câmi'u ahkâmî'l-Kur'ân, ve'l-mubînu limâ tedemmene mine's-sünneti ve âyi'l-Kur'ân*, (2. bs). Kahire: Dârü'l-Kütülbî'l-'Misriyye.
- Eş'arî, E. (2005). *Makalâtü'l-İslâmiyyîn* (C. 1-2). bsy: el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Fîrfelî, A. (2010). *El-İşârât ve'l-bişârât*. İstanbul: Dâru'r-'Ravza.
- Fîrfelî, M. A. (2010). *Kitâbu'l-es'ile ve'l-ecvibe*. İstanbul: Dâru'r-'Ravza.
- İbn Hacer, el-Askalanî. (1959). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (C. 1-13). Beyrût: Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Kesîr, el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî. (1999). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm* (C. 1-8). Beyrût: Dâru Taybe.
- İbrahimoglu, A. (2023). *Muhammed Pârsâ'nın Tasavvufi Görüşleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- İsfahânî, el-Kureşî. (t.y.). *Kitâbu'l-eğânî* (2. bs, C. 1-24). Beyrût: Dârü'l-Fikr.
- Kemaloğlu, M. (2015). XI-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim(Medreseler). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 89-106.
- Kevâşî, (2019). *Et-Talhîs fî tefsîri'l-Kur'ân'il-'Azîm* (C. 1-4). Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru İbn Hazm.
- Makdisî, G. (2004). *Orta Çağda Yüksek Öğretim* (A. H. Çavuşoğlu & T. Başoğlu, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Özaydın, A. (2007). Nizâmiye Medresesi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 188-191). İstanbul: TDV Yayınları.

Özdirek, R. (2011). Cumhuriyet Döneminde İdil'de Müslüman Din Adamları. *Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu*, 335-345. İstanbul: Şirnak Üniversitesi Yayınları.

Râzî, Fahreddîn (2000). *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.

Suzan, Y. (2013). Medreselerde Arapça Öğretimi. *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler*,. Program adı: Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler, Bingöl. Bingöl: Bingöl İlahiyat Fakültesi.

Süyûtî, el-Hudayrî eş-Şâfiî. (2015). *Ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.

Tehânevî, el-Fârûkî. (1996). *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm* (C. 1). Beyrût: Mektebetu Lübnân Nâşirûn.

Yıldız, Ö. (2022). Molla Nurullah-ı Godışkî'nın Hayatı ve Örnek Şiirleri. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 14(3), 1326-1341.

Zamur, H. (2020). *Şia Tefsirinde İsrâiliyât*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Zemahşerî, el-Hârizmî. (1987). *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-Tenzil ve 'uyunu'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (3. bs). Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.